

Trubar in Južni Slovani

Janez Rotar – *Trubar in Južni Slovani* – DZS, 1988

V Trubarjevem letu se je lani zvrstil niz literarno-zgodovinskih študij, prikazov in razprav, ki so dopolnjujoče obogatile trubariano in slovenistiko nasploh. Razni avtorji so s svojimi preučevanji dopolnili podobo o delu in življenju očeta slovenske knjige, Janez Rotar pa je prispeval razpravo o Trubarju in južnih Slovanih kot poseben aspekt z nizom povezujočih problemov in s tem oživil širša spoznanja, ne da bi vprašanja Trubarjevih stikov z južnoslovansko protestantiko doslej ne poznali iz literarne zgodovine. Z Rotarjevo knjigo, ki obsega 400 strani, smo dobili zaokroženo in izpopolnjeno tematsko celoto.

Rotarjeva razprava se osredotoča na dve temeljni področji: na Trubarjev delež v biblijskem zavodu v Urachu v odnosu do južnoslovanskih natisov ter na Trubarjevo poimenovanje dežel in ljudstev. Pri tem je upošteval stare vire in tudi nove, hkrati je pa ohranil dosti možnosti za lastna dognanja in precizirano detajliranje. Bistvenega pomena je Trubarjev organizacijski delež med leti 1557 in 1563 v Urachu oziroma v Tübingenu. Že na začetku svoje razprave je moral J. Rotar potegniti ločnico med tistim, kar je obveljalo v dosedanji obravnavi slovenske protestantike, od tistega, kar je potrebno zavreči spričo netočnosti, zmotnih ali pa napačnih interpretacij, izpustov. (Npr. romantično, pa prepoudarno narodno kot pri Franju Bučarju.) V ospredju celotnega delovanja protestantov v Urachu je Primož Trubar, ob njem nič manj vplivni osebi, kot sta Ungnad in Vergerij. J. Rotar ugotavlja, da doslej raziskovalci niso obravnavali Trubarjeve stopnje za slovensko in hrvaško prevajanje protestantike. Prvo obdobje se navezuje na Trubarja in Vergerija. Drugo obdobje, med leti 1557 in 1561, je izrazito Trubarjevo. Raščičan že programsko strnjeno oblikuje zamisli o slovenskem in hrvaškem prevajanju in natisu knjig. V Urachu so bile funkcije Ungnada, Trubarja in Konzula – kot prevajalca in lektorja – razporejene in programirane. Z letom 1561 se je pričelo tretje obdobje biblijskega zavoda.

Kolikšen je Trubarjev delež pri slovensko hrvaškem prevajanju in tisku? Trubar je moral nenehno skrbeti za finance, gotovo zapleteno in naporno delo, ki zahteva tudi diplomatsko spretnost. Med Trubarjevimi navedbami, da hočejo s protestantskimi knjigami pridobiti Turke za novo vero, taka misel ni osamljena v tedanjem času, v nadrobnosti pa se Rotarjevo pojmovanje loči od J. Rajhmanovega, ki na tekstološki osnovi razlaga teološko. Trubar je premišljeno in skrajno pretehtano pisal posvetila in predgovore h knjigam v glagolici in cirilici. Dovolj obširno je poznal tudi pravoslavno liturgijo. Prezrl pa je, da njihova liturgija poteka v cerkvenoslovanščini, navedel pa, kakor da gre za »novodobni jezik«. Rotar meni, da gre za zavestno gesto, da ne bi poslabšal predstave o sorodnosti med evangeljsko in pravoslavno Cerkvijo.

Ko avtor navaja Trubarjevo prepričanje, da bo višja omika poglobila duhovnost verskega življenja in da ima pomembno vlogo umetnost, bi moral omeniti, da cerkveni slikarski in kiparski umetnosti ni naklonjen, pač v sklopu luteranske miselnosti v okviru cerkvenih predstav in potreb. Takó je Trubar zavrl možnosti renesančne umetnosti v okviru Cerkve. Kar

zadeva verski položaj na jugu, je Trubar enako dobro razložil tako vere kot narode. Povezovanje s Hrvati poteka pri njem po bližnji usodi ter turški nevarnosti, po jezikovni strani pa natanko ve, da je slovenščina samosvoj jezik.

V uraškem programu zastavlja tri cilje: verske, narodnozgodovinske in državnostne. Kolikor se pojavi pojem »ilirski« (kot povzet od drugod), ne more imeti poznejšega romantičnega pomena in ga pri Trubarju kar ni mogoče precizno opredeliti, morebiti je še najbližji sinonim za »istrsko-primorski«, kot ga uporablja Flacij Ilirik. Rotar se sprašuje, zakaj so nekateri pisci po zadnji vojni videli v Trubarju začetnika jugoslovanske politične ideje. Ugotavlja, da so novejši razlagalci Trubarja spregledali, da sta se Štefan Konzul in Anton Dalmata postavila po robu štokavski idiomatiki, razmerje pri uporabi črkopisa med glagoljaši in cirilskimi štokavci pa je bilo v Urachu nekako 5:1. Vergerijevo »ilirsko« namero ni mogoče jasno in celovito predstaviti, celo Flacij Ilirik jo ni formuliral, najsi je nosil v sebi idejo o skupnem jeziku. Pribiti velja, da je bil Trubar »obdarjen z izredno pretanjenim posluhom za razločevanje ne le jezikov, ampak tudi narečij«, kot navaja J. Rotar. Odtod Trubarjevo trdno stališče, da ima vsak narod svoj jezik in ustrezno pisavo, kar je razvidno iz praktičnega pisanja.

Tudi J. Rotar poudarja, kako je Trubarjeva vera »izrazito narodno občečlovečna, humanistična in večplastna in ne zgolj ali predvsem reformatorski teološki pojav,« pri tem pa se opira na M. Ruplova dognanja v Trubarjevih pismih, predgovorih h knjigam. Osupljiva je Trubarjeva zahteva ljubljanskemu cerkvenemu odboru v pismu iz leta 1861, kjer pravi: »Pripravite kmete, naj svoje otroke slovensko brati uče, zakaj iz otrok in preprostih si Bog zbira cerkev.« V času 16. stoletja pa Trubar ni ostal le pri spoznanju, pri besedi. Večkrat je izrazil potrebo po izobraževanju, kar ni naključje, pač pa eno od temeljnih osebnih spoznanj Trubarja o pomenu in namenu izobraževanja, z njim se narod lahko reši zaostalosti. Vsakomur dostopna šola je tedaj ideja, ki presega tedanjo prakso, pri tem pa je treba upoštevati, da so slovenski protestanti pričeli uresničevati šolske poglede Trubarja.

Če pustimo vnmear take ali drugačne spletke, ki so se pojavile okoli Trubarja in njegovega dela, pa je Trubar ostal premočrten mož, ki je v poštenem vztrajanju znal ohraniti pokončno držo in voljo, samozavest. Po večletnem delu je Trubar moral dojeti, da uraška prizadevanja za glagoljaško in cirilsko evangeljsko knjigo niso obrodila takih sadov, kot je slovenska knjiga na Slovenskem. Napetosti med sodelavci v biblijskem zavodu so vendarle bile takšne, da je Trubar pomislil na prenos tiskarne v Ljubljano. Na nasvet so začeli tiskati hrvaške knjige v latinici. Neuspeh za širjenje hrvaških protestantskih knjig gre pripisati neorganiziranemu stanju s prodajo knjig vred, pa tudi mnogi niso plačali knjig zaradi slabih razmer. Trubar je čutil pristno povezanost s Slovenci in Hrvati ob turški nevarnosti. Zavedal se je, da oba naroda pomenita »živi zid in obrambo Nemcev pred Turki«.

Janez Rotar sledi tudi hrvaškimi virom, ko govori o vprašanju hrvaškega jezika in narečij, pa tudi okoli zapletov pri prevajanju v hrvaščino, kjer je bil Trubar dovolj jezikovno podkovan, nikakor pa ne glede glagolice in cirilice. Kot je opazil avtor, je Ivan Popović zaznal, da »je šlo pri slovenskih in hrvaških protestantskih piscih za občutje in zavest literarnega ali vsaj knjižnega prvenstva, utemeljiteljstva«. Uspeh ali neuspeh hrvaških protestantskih knjig na hrvaškem prostoru je bil dejansko odvisen od tega,

koliko je sploh prodrla Lutrova vera in ideja. Slovenci in Hrvati, ki so jih opažali Turki, imajo po Trubarju v čistem evangeliju več kot tolažilo. Velika skrb Trubarja za tisk slovenskih, pa tudi hrvaških protestantskih knjig se zrcali v delu od organizacije do prevodov in vsega vzporednega. Zato je tem bolj razumljivo, da je Trubarja pretreslo, ker je ob Ungnadovi smrti nehal delovati biblijski zavod v Urachu. Konzul in Dalmata, ki sta prevajala dela za hrvaške prevode, sta »bolj ali manj zavestno potiskala v ozadje področja štokavske govornice«, navaja J. Rotar, medtem ko je Trubar težil k bolj središčni štokavščini, ne obrobni čakovščini. Dejansko je Trubar s tem sledil pojavu, ki se je uveljavil šele v 19. stoletju; čakavščina je imela v hrvaški književnosti tradicijo in se je še kar nekaj časa obdržala. Vsa ta prizadevanja pa nikakor nimajo nobene podlage za skupen »ilirski« jezik, kot je mislil Vergerij.

J. Rotar se je s pridom lotil zapletenega vprašanja o delu in delovanju Antona Vramca. Pri tem priznava, da Vramčeva literarna odvisnost od slovenskega in hrvaškega slovstva še vedno ni dovolj raziskana. Tu je še Gregor Mekinić z dvema hrvaškima protestantskima pesmaricama, oba pisca potrjujeta spoznanje o zelo tesnih slovensko-hrvaških stikih v 16. stoletju. Kajkavska raba na tem hrvaškem območju pa je seveda olajšala razumljivost jezika in knjig. Slovenski protestantski pisci pa so v treh desetletjih dosegli standardizacijo slovenskega knjižnega jezika, zlasti še z Dalmatinovo biblijo. Trodialektna hrvaščina pa je tedaj dopuščala jezikovne spore. Že Jože Rajhman opozarja, da pravoslavnim ni bila privlačna reformacijska vera, to pa ima opazne posledice za realne (ne)možnosti tovrstnih knjig v cirilici. Janez Rotar je poudaril razločnico med protestantsko mislijo in vero ter učinkom tiska pri Slovencih in drugod na jugu.

Turki ostajajo pri Trubarju skupni, širši problem slovanskega juga, a ne le tega! Ni naključno, da se povrača k tej temi in da je dal prednost strpnosti ter sožitju s katoličani. Ta poteza strpnosti in humanistične držbe se verjetno praktično najbolj kaže, ko je Trubar služboval v Kemptenu. Tedaj je bilo mesto razdvojeno v verskih nasprotjih, a Trubar je znal diplomatsko, predvsem pa človeško, umiriti duhove. Trubar je trajno izpričeval skrb za svoj narod. Književna prizadevanja v Urachu so bila kar izjemna, učinek na Hrvaškem in drugod – razen v Sloveniji! – pa sila skromen. Bolj kot kdaj je Trubar v Urachu govoril o narodih in jezikih v sorodnih, pa različnih svojinah, vendar s pristnim občutkom za trezno mero razločevanja.

Trubarjevega poimenovanja dežel in ljudstev se je J. Rotar lotil tako, da je najprej pregledal poglavitna gradiva. Gradiva v dvojem smislu: od Trubarjeve prve knjige 1550 do posmrtno izšle hišne postile 1595. Hkrati pa avtor ni mogel obiti dosedanjih raziskovalcev trubarian od Janka Lokarja, ki je prvi (1908.) nekoliko širše pisal o Trubarjevih etničnih poimenovanjih in toponimih, pa do Franceta Kidriča, Güntherja Stöckla in drugih. Ob tem pa J. Rotar meni, da je to področje v podrobnostih ostalo neraziskano. Dejansko so poimenovanja te vrste še dolgo po Trubarju neenovita, sinonimna. Zato tem bolj preseneča, da je Trubar rabil etnične oznake in toponime dokaj enovito za tisti čas, čeprav ne vedno. Največkrat govori o slovenskem jeziku, kranjski mu je povezan z deželo. Tudi pri poimenovanju naroda je sorodno, poleg oznake Slovenci najdemo tudi Kranjci, Sloveni. Bezjake imenuje panonske Slovene, ki sami sebe imenujejo Slovence. Natanko razlikuje, da so npr. Hrvati drug narod s svojim jezikom. Njegovo razločevanje in pojmovanje naroda in jezika bi potrdili tudi mnogi kasnejši

zgodovinarji. Tudi Dalmatin sledi Trubarju, ko za Vinde misli Bezjake. Latinskega poimenovanja slovenščine, naroda in dežel pri Trubarju skoraj ne zasledimo. Tudi naslovnice v latinščini pri njegovih knjigah ni. Učenega izraza »ilirski« – dokaj zamegljen pojem, v ničemer v zvezi z romantičnim gibanjem – se je Trubar izogibal, z izjemo neslovenskih besedil. V nasprotju z nekaterimi dalmatinskimi pisci 15. in 16. stoletja, ki pa so sledili drugačnim ciljem. Rotar je podal v vseh pogledih izčrpne primere z jasno razlago. Gotovo pa avtor ni prvi upošteval domovinske ljubezni reformacijskih piscev, zlasti Trubarja. Zemljepisno ime Slovenija glede na tedanja ureditev Avstrije ni moglo obstajati, toda Trubar s sodelavci natančno dojame slovenski jezik – ob drugih določilnih postavitev o narodu – in ga ima za temeljni povezovalni atribut za slovenske dežele. Nasploh je bilo med slovenskimi protestanti zelo povezujoče tovrstno pojmovanje in navajanje.

Trubarjevo védenje o južnih Slovanih je nastalo postopoma. Seveda naletimo na Trubarjevo ohlapnosti ali tudi na netočnosti, govori povečini o hrvaškem jeziku – z dvojno pisavo – komaj kje zapiše o srbskem jeziku; vidi pa se, da misli o skupnem jeziku, ki da sega do Konstantinopla. Trubar postopoma izpopolnjuje védenje, pogosto naslonjeno na razlago hrvaških prevajalcev v Urachu. J. Rotar znova ugotavlja o »kompromisnih možnostih ali rešitvah, ko gre za jezikovna vprašanja temeljne narave, za knjižni jezik posameznega naroda ali sorodnih narodov, kar je bilo očitno na slovanskem jugu že v 16. stoletju ravno v uraškem zavodu, se vselej izkažejo za nekoristna in neučinkovita, naj gre za čas reformacije ali za 19. stoletje.« Trubarjevo ljubezljivo navajanje slovenskih dežel, hrvaških pokrajin in daljnějšíh področij je povezano z zavestjo o (južno) slovanski sorodni pripadnosti in zaradi Turkov v marsičem podobni usodi. Nič manj pa ga ni bolela zavest o svojem zaostalem narodu, ki ga je treba kulturno in izobrazbeno dvigniti. Značilno je tudi, da se Trubar obrača na vse stanovce. Njegovo dinastično pojmovanje ne izstopa iz okvirov časa in razmer. Vselej pa je mislil na ljudstvo in to mnogokrat izpričal v zapisani besedi. Presenetljiva je Trubarjeva zamisel o splošni slovenski šoli, saj je to šele razsvetljenstvo zastavilo kot programske cilje. V Trubarjevi šolski viziji je Jože Rajhman primerjalno izpeljal posebnosti njegovih gledišč in prakse glede na lutrovske, nemške postavitve, to pa je Trubarju le v prid in čast.

Trubarjeva strnjena spoznanja o bistvenih načelih najdemo v Cerkovni ordnini; pri tem je J. Rotar upošteval dognanja Simona Čertova, Draga Šege, Rudolfa Trofenika. Pri humanizmu, ki ga je Trubar prevzel že v tržaškem obdobju, se je avtor lahko najbolje naslonil na ugotovitve P. Simoni-tija. Slovenska Cerkovna ordnina je z narodnoformativnega gledišča posebnega pomena, tudi s političnimi implikacijami, kot je poudaril R. Trofenik. Trubarjevo dejanje z izvirno miselnostjo v tej, po izidu prepovedani knjigi, govori ne le o premišljenem dejanju, ki je tako versko slovenske cerkvene narave, kot jezikovno, narodno in kulturno afirmativne, priča o nedvomnem tveganju, a odločnosti moža, ki je videl širše narodne interese. Slovenska (protestantska) Cerkev nujno vodi k primerjavi o Lutrovih zamislih in izpeljavah, kjer znova prihaja do veljave Trubarjeva osebnost; J. Rotar se je s pridom naslonil na precej starejšo jezikovno knjižno postavitev Jana Husa (iz 1412.), ki je zanimiva, dasi brez stičišča s kasnejšim Trubarjem – vendar neodvisno povezujoča v misli, da je pisanje v narodnem jeziku temeljnega pomena. Znano je, da Trubarja pri delu ni vodila le verska vnema reformatorjev, tudi pri navezovanju s Hrvati in drugimi

južnoslovanskimi narodi ne, skupna bojazen pred turško nevarnostjo je bila povezujoča, poleg tega je videl Trubar sorodnosti med južnimi Slovani. »Toda ne ob gradivu, ki je ostalo po slovenskih reformatorjih, in še manj bi bilo mogoče ob zgodovinskem kontekstu misliti ali sklepati, da bi Trubar svojo širšo domovino čutil in iskal južneje in zunaj države, ki ji je pripadal in ki njenih meja ni prestopil,« ugotavlja J. Rotar.

O naravi ljudskega jezika in slovenščine se je Paternujevem mnenju, da je Trubar že v 16. stoletju opravil »vukovsko« delo, pridružil J. Rotar. Trubar se je zavedal realij Notranje Avstrije s slovenskimi deželami, o slednjih pa piše združevalno, jezikovno enotno. Razločevalno piše o Hrvatih oziroma slovanskih ljudstvih bolj južno od slovenskih dežel, zlasti glede neenotne rabe jezika in črk. Navaja pa tudi Čehe, Poljake, Lužijce, kateri jeziki so nam teže razumljivi kot hrvaški. Pri povezovanju in razločevanju »se je Trubar opiral na dejanske razmere in na zgodovinsko uveljavljene okoliščine (1555), na antropološke in kulturne (1562)«, ugotavlja J. Rotar.

Ko avtor govori o virih Trubarjevega poimenovanja dežel in ljudstev, se pridružuje mnenju F. Bezlaja, da tega vprašanja ni mogoče dokončno rešiti. Vendar je v srednjem veku že obstajala zavest – v pisanih zapisih! – o Slovencih. Ime Slovenec je nastalo dovolj zgodaj, že pred 11. stoletjem. Viri razločujejo med Slovenci in Hrvati. Po Milku Kosu se v latinskih listinah pojavljajo latinski nazivi za Slovence od 8. stoletja dalje. Pri iskanju virov za poimenovanja je avtor uporabljal stare in noveje vire, od Vilka Novaka do Zore Medic-Vokač. V tem se pri zgodovinskem ozadju avtor oddaljuje od osredja obravnave in sega vse do 19. stol., vendar rekapitulacija važnejših zgodovinskih dejstev omogoča najprej pregledno stanje za Trubarjev čas in korenine, potlej pojmovanje za kontinuirano aktualnost poznejšega časa. Tudi pomembni mejniki iz hrvaške zgodovine so navedeni iz istih razlogov, s posebnim vidikom glede primerjalnih možnosti slovenskega jezika in hrvaških narečnih rab v knjigah in zapisih. Podobno razlikuje Anton Vramec narodne in druge značilnosti. Avtor se dokaj široko posveča narečni rabi hrvaškega področja, a ne le tega, in sega precej prek poreformacijske jezikovne in pismenske prakse. Seveda ni šlo brez pomot, npr. ko je Anton Janežič in za njim J. Sket kajkavce 17. in 18. stoletja prišteval Slovincem, omeniti je treba tudi Frana Miklošiča in Vatroslava Jagića. Neenotno pojmovanje leksemov za narode in dežele ni le problem, ki bi zadeval zgolj naše področje, ampak je dokaj razširjen pojav dobe. Obojega tudi poreformacijska doba še ni razrešila docela. Kajkavščino sta pri nas temeljito obravnavala Vatroslav Oblak v 19. stoletju in Fran Ramovš v 20. stoletju in sta jo genetično povezovala s slovenščino. V sedanjem času pa sta to vprašanje kritično pretresla Jakob Rigler in Josip Hamm. Hamm je poudaril, da je hrvaško kajkavsko narečje prehod med novoštokavskim govorom in slovenščino in da je kajkavščina rastla neodvisno od slovenske literature od 16. do 19. stoletja. Seveda je avtor vključil še vrsto imen, katerih dela so obravnavala zapletena vprašanja in so s svojimi pogledi po svojih močeh osvetljevali aktualna vprašanja, ki niso le zadeva vede in stroke, ampak imajo vsesplošen pomen.

Ko se J. Rotar vrača k vprašanju naroda in jezika in presega čas reformacije, se zaveda, da se s tem obdobjem ne ustali opredeljena narava tovrstnih problemov, zato sega od protireformacije, zlasti pa od razsvetljenstva, do romantike. Upošteval je malone vsa imena, ki so kakor koli vključena v narodni in jezikovni krog kot osvetlitveno področje v času in

razmerah. Primerjalne navedbe se vsiljujejo same po sebi in razodevajo dolgo pot do preglednih in prečiščenih spoznanj. Seveda avtor ne ostaja zgolj pri slovenskih raziskovalcih, prav tu razširjeni register imen in izvlečkov omogoča kar se da kompletne osvetlitve. J. Rotar je tako v zaključnem delu svoje razprave razpotegnill razmišljanje in ugotovitve skozi tri stoletja, tja do Kopitarja, ilirizma in Prešerna; tako je želel osvetliti obdobje, »ki je bilo odločilno pomembno za narodno konstituiranje Slovencev«.

Ob dosedanjih trubarianah je Janez Rotar prispeval specializirano osvetlitev na relaciji Trubar in južni Slovani. Ne da bi dosedanji raziskovalci Trubarjevega življenja in dela ne upoštevali Trubarjeve prizadevnosti pri praktičnem delu in dejavnost za južne Slovane, naj pomislimo na F. Kidriča, M. Rupla, J. Riglerja, J. Rajhmana in druge. Vendar je Janez Rotar s kar se da širokim, izčrpnim pogledom tega, kar je bilo napisanega in kar še ni bilo raziskanega, razložil v vsej prepleteni celovitosti osnovno zastavljenih problemov in še celo prek teh. Najelementarnejša vozlišča mu pomenijo narod, jezik, dežele in primerjalne izpeljave so mu služile za tedanja sodobnost in za kasnejše poglede in dognanja. Seveda razprava ni zgolj zbir že obče znanih postavitev, pri tem pa je ob vsem doslej dognanem dovolj možnosti za avtorjev delež, ki navsezadnje v povezavi celotne problematike ni skromen. Pri razpravi bi se avtor lahko izognil nekaterim večkratnim ponavljanjem ter dosegel večjo koherenco. Za J. Rotarja je značilno, da se ob preverjenem gradivu ob konkretni faktografiji, ki je za tako delo neizbežna, loteva tako preučevanja kot sklepov in spoznanj, ki so ga privedli do sinteze. Kljub zgodovinski in literarnozgodovinski podlagi celotnega gradiva in ugotovitev je celotna problematika tudi danes aktualna, ne zgolj z ozkega stališča začetkov slovenskega slovstva in od današnje dobe oddaljenega časa. Med trubarianami je to prva knjiga, ki je takó izpopolnjeno bogato opremljena z reprodukcijami, ki tvorno ponazarjajo dosti tega, kar spada h gradivu. Na koncu najdemo povzetek v nemščini, kjer ni naveden prevajalec. Imensko kazalo pa je sestavil Vladimir Osolnik.

Igor Gedrih